

Plajların Yanı Başında Bir Şeyler Saklı: Çidona*

Yanis Bonos

Sahil yolları, Ayvalık'ta ya da Midilli'de, yaz boyunca kalabalık olur. Gündelik yaşamdan yorulmuş olanlar tatile çıktığında denize akın eder. Kafalarını dinlemek, eğlenmek, aileleriyle zaman geçirmek, sosyalleşmek, "yabancı" bir yer keşfetmek gibi birbirini izleyen ya da dışlamayan, farklı amaçlarla. Bu hedeflere ne kadar iyi ulaşırlarsa ulaşınsınlar kendilerini geri dönüş yolunun sonunda bekleyeni çok iyi bilirler. Tatil zamanını takip eden zamandan, şimdiden çıkmak imkânı aramakla uğraşmazlar gelecek tatile kadar. Tatil deyken de başka bir zamanın farkına varmazlar çoğu kez. Hemen arkalarındaki başka bir zamanın bile. Tatil süresince geride bıraktıkları yaşamdan kaçmak için bir yol olmadığından emin, dönerler.

Peki ya plajın yanı başında şimdiki zamandan ayrılan, başka bir zamana doğru giden ince bir yol varsa?

Böyle bir ince yol bizi Çidona'ya götürür. Midilli (Lesbos) Belediyesi'nin Loutropoli Termis biriminde bulunan Misteğna ile Nees Kidonyes köyleri arasında yer alan bir Bizans-Osmanlı yerleşimine. Bazı resmi haritalarda Yunanca "ayva yeri" anlamına gelen Kydona ismine rastlansa da kalıntıların dağılık olduğu alüvyonlu ova Kalamos olarak anılır. Geçmişe ait yazılarda Kydonia, Cydonea, Chidonia ve Çidona (Osmanlı Türkçesiyle, چيدونه) şeklinde geçer. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kalıntılarında en önemlisi olan kilise harabesi Midilli'de nadir rastlanılan Bizans anıtlarından biri sayılmaktadır. Plinius gibi antik yazarların metinlerini temel alan araştırmacılara göre Cydonea ya Kydonia, Midilli'nin kuzeydoğu sahilindeki orta kesimde bulunan bir mevki ya da daha geniş bir bölgenin adıdır.

Şimdiki zamandan ayrılan yolda

* Fotoğraflar İrene K.'ye aittir.

Ayos Nikolas: 1453'ten öncesine tarihlenen Çidona'ki kilise, Midilli'de korunan beş Bizans anıtından biri

Antikçağ

Kydona ya da Kalamos deresinin etrafında henüz arkeolojik bir araştırma yapılmamıştır. 1990'ların başlarına kadar Midilli'de yapılan arkeolojik araştırmaları noksanlı sayan bazı tarihçiler, Midilli ile Mithimna şehir devletleri arasındaki sınır konusunu ele aldılar. Sınırın doğusu hakkında fazla bilgi yoktur ama antik yazarların göndermeleri bulunur. Örneğin, Longus'un *Dafnis ile Kloe* adlı aşk hikâyesinin bir bölümünde, Mithimna askerleri iki genç Midillilinin çiftliklerine yakın bir kıyıya denizden çıkar. Çiftlikten Midilli şehrine karadan bir gün süren seferi hesaba alan Hugh J. Mason'a göre Mithimna müfrezesi bugünkü Mandamados belediye biriminde bulunan Palyos kıyısına çıkmıştır. Ancak Longus'un göndermesi gibi verileri yeniden değerlendiren iki tarihçiye göre Midilli ile Mithimna arasındaki antik sınır daha güneyde bulunmalıydı.

Mithimna müfrezesinin çıktığı yer bugünkü Nees Kidonyes köyünün kıyısı olduğu fikrinde olanlar da vardır. Örneğin, Theokritus'un *Idyllyon*'unda Lykidas isimdeki çoban, Kydonalı bir erkek gibi betimlenmektedir. Plinius'a göre ise Midilli yakınındaki sıcak suyun kaynağı Cydonea adını taşıyan bir adacıktır. Bugün Kidona ismini taşıyan susuz adacıktan söz edilmediğini açıklayan E. L. Bowie'ye göre antik Cydonea, zamanla sıcak su kaynağı sayesinde meşhur olan bir sahil yerleşimi ya da bölgenin bir kısmıydı.

Söz konusu tarihçiler, antikçağın Midilli siyasi düzeniyle, idari bölümleriyle ilgili çalışmalarında yalnız antikçağ kaynaklarından yararlanmadılar. Meseleyi irdelemek için sonraki dönemlere ait Yunanca ya da yabancı dilde yazılan eserlerden de bilgi topladılar. İyi ki Poliknitos kasabası etrafında bulunan sıcak su kaynaklarına yakın Kidona isimli bir yer gösteren ortaçağ seyir haritalarına pek önem vermediler.

Ortaçağ

Arkeolojik araştırmaların noksanlığına rağmen Bizans Çidona'sına ışık tutan en az iki arkeolog olduğunu biliyoruz: 1920-1940 arasında Yunanistan Antik Anıtları Restorasyon Sorumlusu Anas-tasios K. Orlandos ve ardından 1960'lı yıllarda Midilli'deki Arkeoloji Müdürü Serafim Haritonidis. Aziz Nikolas'a adanmış kiliseyle, İG XII 2, 446 sayılı kitabe böylece yeniden ortaya çıktı. Başka bir yerden alınmış, Çidona'nın ana kilisesinin bir duvarına gömülmüş kitabe 20. yüzyılın başından beri E. Nahmanson (1908) ve Henri Grégoire (1922) gibi ünlü araştırmacılarının ilgisini çekmişti. Üzerinde "Marya anısına" yazan kitabe kilisenin içinde yüzyıllarca durduktan sonra günümüzde Nees Kidonyes köyünde koruma altındadır. Aziz Nikolas Kilisesi'nin mimarisine gelince, Bizans dini mimarisinin erken dönemlerinden itibaren yaygın olarak kullanılan serbest haç planlı ve kubbeli bir yapı söz konusudur. Johannes Koder, Kimon Luizidis ya da Christopher Wright gibi tarihçiler bu gibi bilgilere dayanarak Ege kıyılarının Bizans ve Gateluzi dönemine dair tarihçiliğe katkıda bulunarak Çidona yerleşiminin gelişimini ortaya koyarlar.

Bugüne dek en çok kabul gören varsayım, birbirini destekleyen iki veriye dayanır: Bir yandan 6. yüzyıldan itibaren Ege sularında korsanlığın yükselişi, diğer yandan da Misteğna köyünün kuzeyinde bulunan platonun kuzey ucunda küçük bir sığınma kulesinin inşa edilmiş olması. Buna bakarak, Misteğna sakinlerinin, korsan akınlarından korunmak üzere sahile yakın yerleşimden ayrılarak korsanların gözlerinin erişemeyeceği bir yere göç ettikleri ileri sürülmektedir. Bu elbette Çidona ya da Midilli'nin birçok diğer köyünün tarihine özgü değil. Korsan tehlikesi ortaya çıktıktan sonra, Misteğna köyünün sığındığı yer, yakınındaki iki platonun arasında uzanan bir vadi. Kalamos deresinin suladığı vadi hem bereketli hem de güvenli bir yer. Kuzeyinde yükselen plato vadiyi karayelden, doğusunda yükselen ise Midilli-Ayvalık arasında dolaşan korsanların gözlerinden saklardı. Böylece hayatını kaybetme ya da köleleşme rizikolarına karşı başlamış bir göç kalıcı bir duruma evrildi.

Cristoforo Buondelmonti gibi seyyahların haritalarında bahsedilen Çidona Hisarı, Midilli-Ayvalık arasındaki deniz yolunu kontrol eden Midilli Kalesi'yle beraber adanın en önemli hisarlarından biri oldu. Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru Çidona Hisarı artık bir *mediocre castello*, yani sıradan bir hisar olarak anılmaktadır. Bu da yalnız Osmanlı taşra yönetiminin önceliklerini değil, Ege'nin geç ortaçağdan modern döneme geçişini yansıtmaktadır.

Vadiyi bugün zeytin ağaçları süslüyor

Modern Dönem

Osmanlı bürokrasisinden kalma 1548, 1671 ve 1709 tarihli mufassal defterler, erken modern çağda Midilli hakkındaki çalışmaların ana kaynakları arasında ayrı bir yer tutar. Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanında vergi tespiti amacıyla yapılan sayım sırasında Çidona'da 115 hane kaydedilmiştir. Bu hanelerden 36'sı bekâr (mücerret), 15'i duldu (bive) ve 14'ü bir Müslüman tarafından idare edilirdi. Müslümanlardan üçü bekâr, beşi bir çift öküzle sürülebilecek arazi sahibi, altısı arazisiz ya da çok küçük bir arazinin sahibiydi. Köyde sayısal bir azınlığı oluşturan bu 14 hane, Çidona karyesinin (köy) bağlı olduğu Köreke nahiyesinin 19 karyesine yerleşmiş Müslümanların en yoğun grubunu oluştururdu.

Vergiye tabi faaliyetler arasında yılda dört ay çalışan yedi değirmen kaydedilmiştir. Bunların dördü buğday öğütme, üçü zeytin sıkma üzerine su ya da rüzgârla çalışmaktaydı. 1548'de yapılan sayıma göre Çidona nüfusu Midilli kazasının ortalamasında bulunmaktaydı.

Ada nüfusunun dini dağılımına bakıldığında da en önemli Müslüman yerleşimleri olan Midilli ve Molva'nın ardından Çidona karyesi gelmekteydi. Bunun sebepleri, Çidona'da Gateluzi'den kalma müstahkem bir mevkiin bulunmasında; karye ile liva merkezi olan Midilli arasındaki kısa mesafede; karye etrafında geliri 9.536 akçe olan timarların Midilli kalesinin bazı müstahfızlarına dağıtımında aranmalıdır.

Ancak 1671 tarihli sayıma göre Çidona nüfusu Midilli kazasına bağlı karyelerin nüfus artış oranına nispetle çok azdır. Yalnız komşusu olan Misteğna köyünün yıllık % 1,13 oranına kıyasla iki misli artmıştır. Kazadaki nüfus artışı üzerinde duran tarihçiler, gerçek nüfusun 1548 ile 1671 sayımları arasında çok az artmasından dolayı, nüfusun hem adanın batı yörelerinden doğu kısmına doğru hem de köyler arasında göç ettiğini tahmin etmektedir.

Bu 123 yıl sonunda Çidona nüfusunda en çarpıcı değişim hiç kuşkusuz dini dağılımda gözlenmektedir. Sonradan kaybedilmiş bir Metropolit Kodeksi'ne göre Çidona karyesi 1652'ye kadar Midilli Metropoliti'ne bağlıydı. Daha sonra yapılan bir sayıma göreyse Çidona'da kaydedilen 129 hanenin hepsi Müslüman'dır. Aynı dönemde Misteğna ile Thermi gibi Çidona'ya yakın karyelerin nüfusunun yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan'dı. Çidona nüfusunda değişime dair belgelenmiş bir bilgiye sahip olmamakla birlikte 1671 defterinde kullanılan bir yer isminin kökeni bize belki bir şey söyler: Nüfus değişiminin ardından kökeni Rumca olan Çidona isminin yerine Balçık Hisar gelir.

1548-1671 arasında Çidona/Balçık Hisar'ın nüfusunun tahminen % 250 artışı, kesinlikle tarımsal üretimden elde edilen devlet gelirlerinin artışına yol açmamıştır. 1671 sayımında ortaya çıkan en önemli olay buğday üretimi aleyhine zeytin yetiştiriciliğinin yayılmasıdır. Ancak buğday gibi temel bir gıda maddesinde ortaya çıkan üretim açığının ithalatla kapatılması, zeytincilik gibi farklı sektörlerden bir gelir sağlanmasını gerektirir. Bu da bize yerel ekonominin uluslararası pazarlarla bağlantısını söylüyor. Korsanlığın ortadan kaldırılması gibi farklı şartlara bağlı bu süreçte Çidona sakinlerinin ortaçağda barındıkları vadiden kuzeybatıda bulunan platoya çıkmış olması mümkündür. Çidona Hıristiyanlarıyla birlikte Çidona yer isminin ortadan kaybolması ise 18. yüzyıl itibarıyla karyenin sonu ve devamı hakkında farklı değerlendirmeler için bereketli bir tartışma zemini sunar.

Kültürel Miras

Yunan Aydınlanması'nın ana figürlerinden Adamantios Korais'in izindeki aydınlar, Çidona ile Ayvalık yer isimlerinin (ayva yeri) ortak Yunanca kökenine baktıklarında Midilli'den karşısındaki sahile yönelik bir göç farz ederler. Örneğin, Stavrakis Anağnostu 1850'lerde *Lesvias Odi*'sinde Çidona'nın sonunu birlikte yaşayageldikleri Türklerin zulüm ve eziyetine bağlar. Bunun neticesinde bir kısmı adanın Kidonyates soyadını taşıyan ailelerinin bulunduğu köyelerine, çoğu ise karşıya göç etmiştir. Burada erken Yunan milliyetçiliğinin etkisi görülebilirse de iddia edilen zulüm 1746'dan sonrasına ilişkin Rakka Ahkâm Defterleri gibi Osmanlı arşiv belgelerinden alınan bilgi ışığında asılsız bir söylenti olarak reddedilemez. Anağnostu'nun anlatısından daha yaygın bir öykülemeye göreyse Çidona'daki Hıristiyanlar, zelzelenin mahvettiği karyeyi terk edip A. Paraskevi, Mandamos, Misteğna köyleri ve Anadolu'nun karşı taraflarına dağılmıştır.

Buğdayın yerini alan zeytin ağaçları: Akdeniz'in önemli bir kısmında modern döneme geçişin günümüzdeki tek canlı tanıkları

Bizans-Osmanlı Çidona'sındaki kamusal ve özel altyapının önemli bir kısmı bugün az çok ayaktadır. Ancak söz konusu somut kültürel miras mevcut haliyle maalesef ziyaret edilebilir durumda değildir. Bu acıklı mirasın belki de en önemli örneği patika yolun taş kısımlarıyla taş köprüleridir. Bunlar bugünkü Nees Kidonyes iskelesiyle eski yerleşim yeri olan vadiyi bağlarken, Kalamos deresinin iki yakasında bulunan mekânlara da erişim sağlardı. Yol Bizans döneminden kalma A. Nikolas Kilisesi'nden geçtikten sonra ikiye ayrılmaktadır. Sonradan kurulmuş Balçık Hisar köyü yönünde Danak ismindeki su değirmenine kadar giderken; Misteğna köyü yönündeyse açık havada doğal sıcak suyu derenin soğuk suyuyla karıştırmak için oyulmuş kayalığa, ardından da Plati denilen platonun güney ucundaki yel değirmenine kadar, toprak yol olarak devam etmektedir.

Bu ince yol, Çidona vadisinde günümüze dek kullanılagelen tarım terasları, kuyuları ve küçük taş evleri gözler önüne sererek ziyaretçisini Bizans döneminden bugüne Akdeniz'in taşra tarihinde gezdirebilir. Patika yolunda temizleme ve restorasyon çalışmalarının tamamlanmasıyla Marsilya'daki Avrupa ve Akdeniz Medeniyetleri Müzesi gibi bir açık hava tarih müzesi değilse de ufukumuza genişletecek bir olanak kazanabiliriz. Şimdilik buraya Akdeniz taşrasının tarihini görmek için değil, kendi tarihlerinde bir durak bularak soluklanmak için başkaları gelecek. Son haberler Midilli'de yeni yapılacak mülteci kampının Çidona-Plati mevkiine yerleştirileceğini söylüyor.